316.347(497)
изворен научен труд

ПРИПАДНОСТА, ИДЕНТИТЕТОТ И МОРЕТО[1]

д-р Анастасија Ѓурчинова

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“

клучни зборови: Македонија, Јадранско Море, припадност, идентитет, другост
key words: Macedonia, the Adriatic Sea, belonging, identity, otherness

Во последно време очигледен е избликот на „просторните“ студии во рамките на хуманистичките науки, т.е. на оние кои освен историјата, ја вклучуваат и географијата за подобро да промислат одделни општествени, уметнички, книжевни и културни феномени. Така, со голем успех се развија дисциплини како геопоетиката, геокритиката, гео-културалната семантика и сл., а во „научниот“ речник на големa врата влегуваат и мапите, траекториите, топографиите. Особено последниве децении со развојот на постколонијалните студии размислувањето за територијата, просторот и *локацијата* на секој авторски дискурс станува неопходен предуслов за хуманистички и културолошки истражувања.

Во овој контекст може да се сместат и „ареалните“ или „регионалистички“ студии, кои овозможуваат проучување на културните и книжевните феномени во рамките на еден определен регион. Дали тие може да се применат кога станува збор за Македонија?

Регионалниот принцип отсекогаш бил мошне присутен во нашиве краишта варирајќи според времињата и интересите на геополитиката. Македонија во минатото припаѓала на различни, големи империи (во античко, римско, византиско или турско време), а еден долг период во минатиот 20-ти век, Македонија се најде како дел од поширокатa југословенска заедница идентификувајќи се, главно, преку својата припадност на јужнословенскиот културен „ареал“. Но, по трауматичното распаѓање на Југославија во 90-тите години од векот и формирањето на повеќе независни национални држави, набрзо повторно се почувствува потребата да се пронајде нов регион за евентуална автоидентификација. Тој регион, природно, но и според замислата наметната отстрана, наеднаш стана Балканот, како припадност со која полека почнаа да се идентификуваат и жителите на нашата земја. Сеедно што во одреден пе-

[1] Текстот е адаптација на статијата, првобитно напишана на италијански јазик, за специјалниот број на списанието *Lettera internazionale* посветен на Јадранот и на културите од двете страни на морето.

риод регионот беше именуван еуфемистички и „меко“ како Југоисточна Европа, подоцна терминот Балкан, како и придавката „балкански“ си заживеаја и останаа и натаму да го претставуваат нашиот непосреден „контекст“, иако сè уште го зачуваа ова „тврдо“ значење на комплициран, ригиден, не-европски простор.

Еве што пишува за ова Горан Стефановски: „До пред десетина години Македонија беше во Источна Европа. Значи, како-така, сепак во Европа. Но таа приказна се распадна и Источна Европа веќе не постои. Ние се најдовме само на Балканот, и тоа во неговиот западен дел; поттурнати во третиот свет, не само некомплементарни на Европа туку и некако спротивставени со неа...“ (Стефановски, 2005: 32).

„Тврдината Европа“ така постепено почна да отстранува еден дел од своето тело, но и од својот дух, именувајќи го со онаа апсурдна и бизарна синтагма *другата Европа* (Matvejevic, 1992). Но и покрај опасноста од потхранување на стереотипниот концепт на „балканизмот“ (Тодорова, 2001: 26), народите на Балканот, а особено нивните претставници од областа на културата, науката и уметноста, полека почнуваат да го надминуваат „нарцизмот на малите разлики“ и сè почесто бараат поврзување, дијалог, комуникација, не ретко и заеднички настап пред остатокот од светот (Прокопиев, 2008:51).

Но, дали ни е доволна припадноста само на балканскиот контекст? Во овој свет на големи и постојани геополитички промени, треба да сме подготвени да ја прифатиме идејата дека нашиот идентитет е всушност збир од различни припадности и дека припадностите можат навистина да бидат двојни, а честопати и многукратни (Малуф, 2001:8).

Па во таа смисла, се поставува прашањето дали е можно да се примени и некој друг регионален пристап во приказната за нашата автоидентификација? Дали тој пристап може да биде поврзан со поширокиот Јадрански и Медитерански простор? И досега, на пример, е многупати пишувано за припадноста на македонската култура кон „медитеранската“ културна сфера. Ова прашање прв во нашата средина го загатна Блаже Конески (Конески, 1990: 248), а потоа пошироко и од различни аспекти го елаборираа многубројни истражувачи, писатели и уметници (Ѓурчинов, 1998). Колку е оправдано, меѓутоа, да зборуваме и за „јадранската“ припадност на нашата земја? Колку ни е нам блиску морето кое најлесно и најбрзо нè спојува со западноевропскиот културен ареал?

Се чини дека една од нашите припадности, покрај споменатата балканска и медитеранска, лесно би можела да биде и онаа јадранската. Впрочем, најголем дел од земјите на Балканскиот Полуостров денес, излегуваат на ова море (Хрватска, Црна Гора, Албанија, Босна и Херцеговина), или пак се наоѓаат во неговата заднина (Србија, Македонија). А познато е дека регионот на морето не го опфаќа само брегот туку и внатрешноста, независно од тоа колку длабоко сакаме да ја земеме предвид. Денес Македонија можеби е земја затворена среде планините, *land locked country*, но во неа сè уште опстои култот на морето и на големите води. Морето се чувствува, но не се гледа, ете зашто постепено станало мит, *топос* во литературата и уметноста, или едноставно – копнеж: блиско, а невидливо. Еве што пишува на таа тема поетот Богомил Ѓузел, во песната „Остров на копно“:

Кој вели дека сме немале море?
Го немаме сега да ни шлапка пред прагот
но еднаш сме го имале во дворот
па секнало, остатокот ни го зеле
сосе куќата и нас, бегалците бездомници
Кај сме можеле без море?
...

(Ѓузел, 1998)

Во текот на големите геополитички промени низ вековите, се менувале и позициите и пристапноста до морето за неколку балкански земји. Македонците се, бездруго, меѓу народите кои ја загубиле таа придобивка (Матвејевиќ, 2001:180). Кога била дел од големите империи на минатото, Македонија природно излегувала и на различни морија од Медитеранот. Најблиските морија за Македонците секогаш биле Егејското и Јадранското Море, нивните природни и географски најблиски пристаништа се Солун и Драч и преку нив, главно, се одвивала и размената на луѓето и на стоките.

Јадранот и во минатото бил повеќекратно присутен и споменуван кај нас; преминувајќи го него, нашите предци патувале за Рим, во намера да се сретнат со папата, или пак да ги печатат своите први книги во печатниците во Венеција, додека во спротивната насока се движеле првите европски патувачи на пат кон Цариград: дипломатски претставници, црковни мисионери кои лобирале за Унија на Католичката и на Православната црква, картографи, уметници, високи службеници на Венецијанската република и сл. Два пата најчесто користеле во своите потфати: *Виа Егнатија* (Рим-Бриндизи-Драч-Елбасан-Охрид-Битола-Солун-Цариград) или *Дубровничкиот пат* (Дубровник-Сараево-Приштина-Скопје-Пловдив-Цариград), што јасно покажува дека за реализација на патувањето, секако било неопходно да се помине Јадранското Море (Fasolo, 2003:19). Познато е дека некои македонски манастири поседувале маслиници во околината на Валона, додека Охридската архиепископија ги имала под своја јурисдикција православните цркви на Сицилија и на Малта. Цела една низа македонско-италијански релации во 19 век, на пример, започнува во пристаништето на албанскиот град Драч. Таму се нашол младиот стружанец Димитрија Миладинов, дојден да работи како помошник во еден трговско-занаетчиски дуќан. По едногодишен престој, Миладинов се вратил во Македонија со солидно познавање на италијанскиот јазик, кој успеал да го научи од Италијанците кои тргувале во пристаништето. Потоа, додека учителствувал во Охрид го вклучил во наставата и овој јазик, а меѓу неговите ученици се нашол и идниот преродбенски поет Григор Прличев. Подоцна, Прличев ќе го усовршии своето знаење на јазикот, ќе се зафати да го преведе големиот италијански ренесансен еп *Бесниот Орландо* и ќе стане првиот преведувач на ова класично дело на Ариосто во овој дел од Балканот. Јадранските пристаништа, несомнено, биле врати за влез и излез на крупни културни трансфери.

Долг период во текот на 20 век, во рамките на заедничката југословенска држава, пристаништа на Македонците биле и други јадрански градови: Бар, Сплит, Задар, Риека. Да не зборуваме за Далмација или за Дубровник, неодминлива мета за време на нашите летноодморски патувања. И така Јадранот некако спонтано стана „нашето“ море, она кое природно ни припаѓаше,

и ние нему. Се разбира, морето прерасна и во зачестена тема на литературата и на уметноста, тоа стана присутно во патописите, во летните спомени, во македонската проза и поезија. Иако е оддалечено околу 150 километри од западната граница на нашата земја, во расказите на Анѓелко Крстиќ, на пример, може да се прочита за овчарите на падините на Јабланица, крај Струга, кои во ведрите и сончеви денови се одмораат на врвот на планината и уживаат во синилото на Јадранското Море.

Меѓу најиндикативните примери за оваа поврзаност се, секако, кусите прози на Влада Урошевиќ од книгата *Алдебаран*, каде што морето е една постојана и опсесивна присутност. Во овие реални, а можеби и имагинарни патописи, авторот ја објаснува поврзаноста на Македонија со морето велејќи дека сме „родени на почва одделена со планини од Медитеранот, но сепак, јужна и страсна во својот осончан облик“ (Урошевиќ, 1991:79). Авторот верува дека е морето дел од нашето колективно имагинарно признавајќи дека секогаш кога тргнуваме на пат низ Медитеранот, патувањето се чини како да е однапред зададено и предодредено, како сон којшто е отсонуван некогаш многу одамна, како слика, која е веќе еднаш видена. „...Сфативме дека сѐ нѐ води кон исполнувањето на сонот: средбите, мирисите, зборовите, погледите. ... И сега не знаеме: дали патувавме уште тогаш, а ова е само далечен одек на сите тие слики видени одамна, или патувањето сѐ уште трае?“ (Урошевиќ, 1991: 88).

Многу од патописните прози во оваа книга се посветени на Јадранот, на Будва и Дубровник, како и на јадранските острови. Патувањето низ Далмација почнува со Корнатите, „острови што се читаат како кратки раскази“, а потоа продолжува со сликите на Вис, Хвар, Млет. Понатаму, авторот ги искажува и своите импресии од другиот брег, од едно патување низ Јужна Италија, каде што, исто така, пронаоѓа амбиенти што ги препознава од сопствената земја велејќи: „Околу возот што нѐ носи кон Сицилија се вртат пејзажите како страници на некоја од неверојатните книги на детството, а имињата на покраините паѓаат како сребрени украси ... Апулија ... Луканија ... Калабрија“ (Урошевиќ, 1991:142). Калабрија, на мигови му прилега на Македонија, со стадата сиви овци и црни кози, и со манастирите околу кои расте некакво суво, жолто цвеќе, па авторот помислува како да се наоѓа некаде меѓу Велес и Битола, не крај морето, туку во долините долж реката Вардар.

Споредбата со италијанската страна на Јадранското Море нѐ води кон размислата за комплексноста на односите меѓу двата брега на морето, кое во суштина е едно „интимно, интра-континентално, европско море“. Географската близина не секогаш значела и историска и културна блискост; често се вели дека минувајќи го тоа мало количество вода, во еден ден може да се преминат неколку различни епохи. На двата брега, во текот на вековите, владееле различни културни модели, различни идеологии. Комуникацијата била плодна и интензивна, особено во областите каде што преминот бил полесен, на пример во Истра или во Далмација. Но, некои неодамнешни проучувања, базирани на поуката од Е.Саид и А.Грамши, на пример, потсетуваат дека преку Јадранот се одвивала комуникација која во најголема мера била еднонасочна, без поголем реципроцитет, при што се потврдува дека западниот брег го претставува „центарот на моќта“, додека источниот е главно предодреден да трпи влијанија, односно е подложен на еден вид „културна хегемонија“ (Raspudić, 2010:11). Додека жителите на источниот брег со успех ги вос-

приемале и ги елаборирале италијанските културни модели, на западната страна од морето наидувале на мошне слаб интерес за сопствената култура. На пример, во многу италијански текстови од минатите векови, земјите од спротивната страна на Јадранот, најчесто се именувани со збирното име *Скјавонија*, термин кој не овозможува никаква диференцијација и не покажува никаков интерес за различните народи, за нивните јазици и култури претставувајќи им на читателите само некој безобличен и недефиниран „друг".

Оваа асиметрија во трансјадранските односи тежнее да биде надмината и во голема мера исправена, ако се земе предвид дека, всушност, постојат два „Јадрана", оној на Северот и оној на Југот, т.е. дека освен источно-западната оска, не треба да се заборави и онаа - северно-јужната. Ако размислиме за положбата на Јужниот Јадран, ќе сфатиме дека овој дел на италијанскиот брег ја споделува речиси истата субалтерност како и спротивната страна на морето, како и Балканот и многу други „јужни" земји и народи во светот (Gjurčinova, 2011:416). Би било убаво народите од двете страни на Јадранот, конечно да се сретнат споделувајќи слични проблеми и слични надежи, т.е. покрај докажаната „различност" да ги пронајдат и обединувачките елементи меѓусебе. Можеби не треба да длабиме многу далеку во минатото за да ги пронајдеме. „Нашето" море, во последно време, повторно е море на патувања и на патувачи: од западниот брег секое лето тргнува толпа љубопитни патници со желба да стасаат отспротива, водени од туристички порив; во обратната насока тргнуваат исто толку љубопитни патувачи, но не само поради туризам туку и во потрага по услови за учење и работа, како и за подобар и подостоинствен живот. Обвиткани во својата тешка и веќе долготрајна транзиција, жителите на источната страна на Јадранското Море не сакаат да ги видат проблемите на современа Италија продолжувајќи да ја негуваат стереотипната слика за „ветената земја", земјата на убави пејзажи, богата култура и весели луѓе. Но да не заборавиме дека големата миграција на народите, оние кои се движат во потрага по подобар живот, има главно една иста насока: од Југоистокот кон Северозападот на нашата планета, ориентација која мошне лесно може да се препознае во обликот и на Јадранското Море. Патувачите придонесуваат за раѓањето на нови „мигрантски" култури и нови „мигрантски" книжевности, а нивните текстови се по самата природа – интеркултурни. Така, постепено и идентитетите почнуваат да се менуваат, да се хибридизираат и да се трансформираат, врз основа на некои двојни, плурални, или многукратни припадности. Еден можен *јадрански* идентитет не може да се замисли, ако не претставува дел од оваа разнобојна идеја за народите, јазиците и културите од двете страни на морето. Само вистинското заемно познавање може да стане ознака за нашиот „заеднички" идентитет.

Затоа, и „мојот" Јадран е составен од еден збир од старите спомени за „нашето" море, заедно со новите импресии од последниве години, стекнати по откривањето на италијанскиот брег, главно во јужната покраина Апулија. Таа нова позиционираност ми овозможи да остварам еден стар сон, да ја осознаам спротивната страна на морето, долгопосакувана и замислувана отспротива, од страната на Балканот.

Една од моите омилени игри од детството, а и подоцна, беше замислувањето на контурите на спротивниот брег. Често сум го правела ова крај море и крај езеро, па дури и сум го опишала во неколку пригоди. Се случуваше, за време на летните одмори во Далмација, кога ме забавуваше замислувањето

на италијанскиот брег на Јадранот, додека со копнежлив поглед ги набљудував траектите на линијата Дубровник-Анкона, кои заминуваа во некој непознат, навидум близок, а сепак не така достапен предел (Gjurčinova, 2002:84). Но истото се случуваше редовно и крај брегот на Охридското Езеро, бидејќи синилото на езерата е за нас Македонците денес, речиси единствениот отсјај на големите мориња (Матвејевиќ, 2001:180), каде што бев поттикната да го замислувам спротивниот албански брег, бидејќи тогаш и тој беше за сите нас тотално непробоен (Ѓурчинова, 2001).

И сега, по некој чуден случај, истата оваа идеја ја наоѓам и кај италијанскиот филозоф и социолог Франко Касано, автор на култната книга *Pensiero meridiano*, еден од најголемите експерти за прашањата на Југот и на медитеранските култури, воопшто. Нудејќи го својот концепт за еден нов *Homo adriaticus*, Касано во еден неодамнешен есеј седнува крај брегот на морето во Апулија и си ја замислува спротивната страна: „Да се седне крај брегот на Јадранското Море во еден од оние денови во кои маестралот го исчистил небото доведувајќи го синилото на морето до неговите најинтензивни и најјасни тонови, да се седне тогаш покрај морето и да се замислува дека некој од другата страна го прави истото, тоа не е само наивна игра туку еден корисен потфат, конкретна терапија за сите наши болки и меланхолии“ (Cassano, 2010: 23-24). Имагинацијата, да се потсетиме, е еден од базичните концепти во најавторитетните рефлексии за иднината на новите мигрантски и пост-национални општества, според кои новото општество кон кое тежнее светот, олицетворено во „преместените колективитети“ или во т.н. „дијаспорични јавни сфери“, секако дека мора најпрвин *да се замисли* (Appadurai, 1996:9).

Но можеби замислувањето понекогаш и не е доволно, можеби морето едноставно нè повикува да запловиме и да го преминеме. Да допловиме до другиот брег, со љубопитство и почитување кон „другиот“, за да можеме конечно, на крајот од патувањето, да дознаеме по нешто и за нас самите. Да ја преминеме невидливата граница на водата и да го погледнеме од спротивната страна – сопствениот брег. Да се обидеме да ги надминеме и етноцентризмите на Балканот и евроцентризмот на Западот. Да провериме дали сме подготвени да ја погледнеме нашата стварност со други очи, од една поинаква перспектива. Тоа би можел да биде најголемиот предизвик: да се видат од онаа страна на морето нашиот брег, нашите планини, нашиот сопствен живот. И нашиот *идентитет* тогаш ќе биде дополнително збогатен и осознаен, од една поинаква гледна точка, од перспективата на *алтеритетот*.

Литература

Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis-London, University of Minnesota Press

Cassano, F. 2010. Homo adriaticus, in Botta, F. – Scianatico, G. (a cura di) *Lezioni per l'Adriatico*, Milano, FrancoAngeli

Fasolo, M. 2003. La Via Egnatia, Roma, Punto Stampa ed.

Ѓузел, Б. 1998. *Хаос*, Скопје, Култура

Ѓурчинов, М. (ур.) 1998. *Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера*, Скопје, МАНУ

Ѓурчинова, А. 2001. Поградец во моите соништа, *Форум*, Скопје

Gjurčinova, A. 2002. Aspetto mediterraneo della poesia macedone, *Semicerchio*. *Rivista di poesia comparata,* (Firenze), XXVI-XXVII
Gjurčinova, A. 2011. L'idea dei Balcani come Sud dell'Europa, in Cazzato, L. (a cura di), *Orizzonte Sud*, Lecce, Besa Editore
Конески, Б. 1990. *Теми и ликови*, Скопје, Култура
Малуф, А. 2001. *Погубни идентитети*, Скопје, Матица Македонска
Matvejević, P. 1992. *Epistolario dell'altra Europa,* Milano, Garzanti
Матвејевиќ, П. 2001. *Медитерански бревијар*, Скопје, Матица Македонска
Прокопиев, А. 2008. Каде е балканскиот Луис Харс. *Книжевен контекст*, 6
Raspudić, N. 2010. *Jadranski (polu)orijentalizam*, Zagreb, Jurčić
Стефановски, Г. 2005 *Приказни од дивиот исток*, Скопје, Табернакул
Тодорова, М. 2001. *Замислувајќи го Балканот*, Скопје, Магор
Урошевиќ, В. 1991. *Алдебаран*, Скопје, Култура

LE APPARTENENZE, L'IDENTITÀ E IL MARE

Anastasija Gjurčinova

Sommario

Questo testo tratta un tema dell'ambito delle ricerche "areali" o "regionalistiche", dedicato alla possibilità di riflettere anche l'identità macedone dal punto di vista delle appartenenze doppie o plurime. Oltre alle possibili categorie delle appartenenze slavomeridionali o balcaniche, l'autrice riflette anche sulla possibilità di aggiungervi anche l'appartenenza mediterranea e quella adriatica.

Viene discusso il problema dei rapporti della Macedonia (oggi un paese chiuso tra le montagne) e il mare, che i macedoni sentono vicino, anche se non lo vedono. Il mare è diventato cosí un sogno, un simbolo, un *topos* letterario. Vengono citati a proposito illustri esempi di diversi autori macedoni, quali V.Urosevic e B.Guzel, per giustificare questa vicinanza geografica ma anche culturale.

L'autrice suggerisce di immaginare più spesso l'altra sponda e di approdarvi con curiosità e con rispetto per l'altro. Una presunta identità *adriatica* non avrebbe senso se non facesse parte di un'idea multicolore dei popoli, delle lingue e delle culture tra le due sponde. Bisogna, perciò vincere sia gli etnocentrismi dei Balcani, sia l'eurocentrismo dell'Occidente, per poter capire meglio le nostre *identità* da un altra parte, da un'altra prospettiva, dal punto di vista dell'*alterità*.